

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کردستان
دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

عنوان:

مقایسه‌ی مدیحه‌سرایی متنبی و سعدی

پژوهشگر:

جمال علوی

استاد راهنما:

دکتر صادق فتحی دمکردی

استاد مشاور:

دکتر سید اسعد شیخ‌حمیدی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات عربی

دی ماه ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتّب بر نتایج مطالعات،

ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع

این پایان‌نامه (رساله) متعلّق به دانشگاه کردستان است.

*** تعهد نامه ***

این جانب جمال علوی دانشجوی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیّات عربی دانشگاه کردستان، دانشکده‌ی ادبیّات و علوم انسانی گروه زبان و ادبیّات عربی تعهد می‌نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه‌ی تلاش و تحقیقات خود بوده، از جایی کپی برداری نشده، به پایان رسانیدن آن نتیجه‌ی تلاش و مطالعات مستمر این جانب و راهنمایی و مشاوره‌ی اساتید بوده است.

با تقدیم احترام

جمال علوی

۱۳۹۰/۱۰/۳

تقدیم به نخستین معلّمان زندگی‌ام

پدرم و مادرم

روحشان شاد!

با سپاس فراوان از استاد راهنمای بزرگوارم، دکتر صادق فتحی دهکردی، که در پرتو راهنمایی‌های ارزشمند و عالمانه‌ی ایشان این پژوهش به بار نشست. از استاد مشاور دانشمندم، دکتر سید اسعد شیخ‌احمدی، که با سعه‌ی صدر مشاوره‌ی این پایان‌نامه را بر عهده داشتند، بسیار سپاس‌گزارم.

قدردان استادان بزرگوار و فرهیخته‌ام در گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه کردستان هستم که اگر اندک توشه‌ای اندوخته‌ام، در سایه سار معرفت و دانش این عزیزان بوده است؛ استادان فرزانه‌ام: دکتر پیشوایی علوی، دکتر جعفری، دکتر رسول‌نژاد، دکتر رضوان، دکتر سرباز، دکتر عزیزی‌پور و دکتر نهیرات

مترّبی در ادبیّات عربی و سعدی در ادبیّات فارسی، هر دو از شاعران تأثیرگذار و دوران ساز هستند. بررسی تطبیقی مضامین به کار رفته در شعر سعدی و تأثیر پذیری آن از مضامین شعر متنبّی از موضوعات مهمّ حوزه ی ادبیّات تطبیقی است که در این باره تحقیقاتی صورت گرفته است. بررسی ویژگی های بلاغی شعر این دو شاعر، نشان دادن وجوه اشتراک و افتراق موجود در شعر آن ها، و نیز بررسی و تحلیل زمینه های اجتماعی، اعتقادی و شخصیتی موجود در اشعار متنبّی و سعدی، از موضوعات مهمّ در حوزه ی ادبیّات تطبیقی در بررسی شعر متنبّی و سعدی است که تاکنون آن گونه که باید، مورد توجّه قرار نگرفته است. در این پژوهش با تکیه بر مدایح و مراثی متنبّی و سعدی، ساختار مدایح و مراثی آن ها، مهمّ ترین ویژگی های بلاغی مدایح و مراثی دو شاعر، و وجوه اشتراک و افتراق آن ها، و نیز اوزان بکار رفته در مدایح و مراثی دو شاعر مقایسه و بررسی شده است. سپس، زمینه های اجتماعی، اعتقادی و شخصیتی موجود در مدایح و مراثی این دو شعر تحلیل شده است. نتایج این تحقیق، ما را در شناخت چند و چون نوآوری های بلاغی سعدی و متنبّی یاری خواهد داد. نوع و نحوه ی تأثیر مؤلفه های فردی و اجتماعی در مدایح و مراثی متنبّی و سعدی، و نیز بررسی و مقایسه ی تطبیقی نوع و تنوّع اوزان مدایح و مراثی متنبّی و سعدی، از دیگر دست آوردهای این پژوهش است که شناخت بهتر و همه جانبه ی شعر متنبّی و سعدی را میسر خواهد کرد.

واژگان کلیدی: ادبیّات تطبیقی، متنبّی، سعدی، مدح، رثا

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۱-۱-۱- پیشینه‌ی پژوهش ۳
- ۱-۱-۲- هدف‌ها و پرسش‌های پژوهش ۳
- ۱-۱-۳- اهمیت پژوهش ۴
- ۱-۱-۴- روش پژوهش ۵
- ۱-۲- ادبیات تطبیقی ۵
- ۱-۲-۱- اهمیت پژوهش‌های تطبیقی ۷
- ۱-۲-۲- ابزارهای پژوهش ۷

فصل دوم: مدیحه‌های متنبی و سعدی

- ۱-۲-۱- متنبی ۱۰
- ۱-۲-۱-۱- متنبی نزد سیف الدوله ۱۲
- ۱-۲-۱-۲- متنبی نزد کافور ۱۳
- ۱-۲-۱-۳- متنبی در کوفه ۱۵
- ۱-۲-۱-۴- متنبی نزد ابن العمید و عضدالدوله ۱۶
- ۱-۲-۱-۵- پایان زندگی متنبی ۱۶
- ۱-۲-۱-۶- آثار متنبی ۱۶
- ۱-۲-۱-۷- شخصیت متنبی ۱۷
- ۱-۲-۱-۸- ممدوحان متنبی ۱۸
- ۱-۲-۲- سعدی شیرازی ۱۹
- ۱-۲-۲-۱- اندیشه و هنر سعدی ۲۰
- ۱-۲-۲-۲- آثار سعدی ۲۲
- ۱-۲-۲-۳- ممدوحان سعدی ۲۳
- ۱-۲-۲-۴- سعدی و متنبی ۲۴
- ۱-۲-۴-۲- مدح ۲۶
- ۱-۲-۴-۲-۱- معنی لغوی و اصطلاحی مدح ۲۶
- ۱-۲-۴-۲-۲- انواع مدح ۲۸

۲۹	..... پیشینه‌ی مدیحه سرایی در ادبیات عربی و فارسی
۳۱	..... ۲-۵- رثا

فصل سوم: فنون بلاغی

۳۵	..... ۱-۳- ساختار مدایح متنبی و سعدی
۳۵	..... ۱-۱-۳- تغزل
۳۹	..... ۲-۱-۳- تخلّص
۴۰	..... ۳-۱-۳- تنه‌ی اصلی مدح
۴۱	..... ۴-۱-۳- حسن طلب
۴۳	..... ۵-۱-۳- حماسه سرایی
۴۶	..... ۲-۳- ساختار مرثی متنبی و سعدی
۵۱	..... ۳-۳- صنایع ادبی مدایح و مرثی متنبی و سعدی
۵۲	..... ۱-۳-۳- تشبیه
۵۶	..... ۲-۳-۳- استعاره
۵۹	..... ۳-۳-۳- کنایه
۶۲	..... ۴-۳-۳- ارسال المثل
۶۵	..... ۵-۳-۳- امثال سائره
۷۰	..... ۶-۳-۳- غلو
۷۴	..... ۴-۳- مقایسه‌ی اوزان مدایح متنبی و سعدی
۷۴	..... ۱-۴-۳- متنبی
۷۴	..... ۱-۱-۴-۳- مدایح متنبی
۷۹	..... ۲-۱-۴-۳- مرثی متنبی
۷۹	..... ۲-۴-۳- سعدی
۷۹	..... ۱-۲-۴-۳- مدایح سعدی
۸۱	..... ۲-۲-۴-۳- مرثی سعدی

فصل چهارم: مضامین اجتماعی، فرهنگی، اعتقادی و ارزش‌های اخلاقی

۸۵	..... ۱-۴- اوضاع سیاسی و اجتماعی روزگار متنبی و سعدی
۸۵	..... ۱-۱-۴- دوران متنبی
۸۶	..... ۲-۱-۴- دوران سعدی

۸۸	..... ۲-۴- اندیشه‌ی دینی در شعر متنبی و سعدی
۸۸	..... ۱-۲-۴- متنبی
۹۱	..... ۱-۱-۲-۴- متنبی و اندیشه‌های صوفیانه
۹۲	..... ۲-۲-۴- سعدی
۹۶	..... ۳-۴- اخلاق در شعر متنبی و سعدی
۹۶	..... ۱-۳-۴- متنبی
۱۰۰	..... ۲-۳-۴- سعدی
۱۰۳	..... ۴-۴- صداقت در اشعار متنبی و سعدی
۱۰۳	..... ۱-۴-۴- متنبی
۱۰۸	..... ۲-۴-۴- سعدی
۱۱۲	..... ۵-۴- مفاخره در شعر متنبی و سعدی
۱۱۲	..... ۱-۵-۴- متنبی
۱۱۹	..... ۲-۵-۴- سعدی
۱۱۹	..... ۶-۴- صراحت و شهادت بیان در شعر متنبی و سعدی
۱۱۹	..... ۱-۶-۴- متنبی
۱۲۱	..... ۲-۶-۴- سعدی

فصل پنجم: نتیجه‌گیری

۱۲۹	..... ۵- نتیجه‌گیری
۱۲۹	..... ۱-۵- ساختار مدایح و مرثی متنبی و سعدی
۱۳۰	..... ۲-۵- نوآوری‌های بلاغی و توانایی‌های زبانی متنبی و سعدی
۱۳۰	..... ۳-۵- مقایسه‌ی اوزان مدایح و مرثی متنبی و سعدی
۱۳۱	..... ۴-۵- زمینه‌های اعتقادی، اجتماعی و فرهنگی موجود در مدایح و مرثی متنبی و سعدی
۱۳۴	..... الملخص
۱۴۴	..... منابع

فصل اوّل

کلیّات

۱-۱- مقدمه

ادبیات برآیند احساس و عاطفه‌ی انسان است و در هر سرزمین یا فرهنگی می‌توان بارقه‌هایی را از آفرینش ادبی دید. ادبیات به مرز و قلمرو خاصی، محدود نمی‌شود و اصولاً تصور مرز و محدودیت برای ادبیات تصویری باطل است. با وجود مرزبندی‌های متعدد در جهان، ادبیات و تأثیرگذاری‌های آن همواره در حال گذار از فرهنگی به فرهنگی دیگر و از ملتی به ملتی دیگر است. ورود اسلام به ایران در همه‌ی جوانب فرهنگ و اجتماع ایرانیان دگرگونی‌هایی اساسی را پدید آورد. این دگرگونی‌ها طبیعتاً در حوزه‌ی ادبیات نیز تأثیرگذار بود. ارتباط تنگاتنگ اسلام با زبان عربی و غنای ادبیات عربی در همان آغاز ورود اسلام به ایران به تأثیرات فراوان ادبیات عربی بر ادبیات فارسی منجر شد. قرن سوم هجری آغاز شکل‌گیری رسمی ادبیات فارسی دری است و ادبیات فارسی دری از همان آغاز شکل‌گیری‌اش از ادبیات عربی متأثر بوده است. ایرانیان با توجه به دل‌بستگی‌های اعتقادی به زبان عربی و نیز با توجه به غنای فرهنگ و ادبیات عربی، مراودات فرهنگی گسترده‌ای با زبان و ادبیات عربی داشته‌اند. بررسی و مطالعه‌ی تأثیر و تأثرهای فرهنگی میان اعراب و ایرانیان گام مهمی برای شناخت بهتر ادبیات عربی و فارسی است. ادبیات تطبیقی، شیوه‌ها و حوزه‌های مطالعاتی آن پاسخی به نیاز ضروری برای مطالعه و بررسی مراودات فرهنگی و ادبی میان ملت‌هاست.

یکی از قدیم‌ترین موضوعاتی که در شعر فارسی و عربی مورد توجه شاعران بوده، موضوع «مدح» و «مدیحه‌سرایی» است. متنبی از شاعران مدیحه‌سرا و نامدار عصر عباسی است. شهرت وی مدیون شعر و هنر بدیع اوست؛ به گونه‌ای که بر شعر عربی و فارسی تأثیر فراوانی بر جای گذاشته است. یکی از شعرای شهیر ادبیات فارسی که تحت تأثیر متنبی بوده، سعدی شیرازی است.

این پژوهش به بررسی تطبیقی مدایح متنبی و سعدی می‌پردازد و سبک مدایح این دو شاعر را از نظر بلاغی و فکری بررسی می‌کند. در حوزه‌ی بلاغی، فنون و صنایع مهمی را که دو شاعر در سرودن مدایح شان به کار گرفته‌اند و نیز نوع به‌کارگیری آن‌ها را مورد توجه قرار می‌دهد. در زمینه‌ی فکری نیز زمینه‌های فکری و عقیدتی مدایح دو شاعر بررسی و تحلیل می‌شود و به موضوعاتی چون زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و اعتقادی

مدایح، میزان صداقت دو شاعر در مدح ممدوح، میزان و نوع غلوه‌ها و تکلف های دو شاعر در مدح ممدوح و مفاخره‌های دو شاعر در مدح ممدوح پرداخته می‌شود.

۱-۱-۱- پیشینه‌ی پژوهش

سعدی از معدود شاعرانی است که در مطالعات ادبیات تطبیقی آثار او همواره مورد توجه قرار گرفته است و تاکنون مطالعات درخوری در این زمینه انجام نگرفته است. احمد رضی و زهرا سعادت‌نی مطالعات تطبیقی را بامحوریت سعدی به طور کلی در سه دسته قسمت کرده‌اند:

۱- دسته‌ای از این آثار به تطبیق یا اثرگذاری سعدی بر ادبیات سرزمین های شرقی اختصاص دارد؛ هم چون مقاله‌ی «زمانه‌ی سعدی در ایران و ژاپن» از امیکوا اکادا و مقاله‌ی «مشرف الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی در چین» از جان خوئین و مقاله‌ی «سعدی و اقبال لاهوری» از نسرین اختر.

۲- دسته‌ای دیگر از این مطالعات به اثرگذاری سعدی بر ادبیات غرب نظر دارد؛ هم چون مقاله‌ی «لویی آراگون در تأثیر از سعدی» از حسن هنرمندی و مقاله‌ی «مقام سعدی در ادبیات فرانسه» از جلال ستاری.

۳- دسته‌ای از این آثار نیز به اثرپذیری سعدی از ادبیات عربی اختصاص دارد؛ هم چون کتاب «متنبی و سعدی و مآخذ مضامین سعدی در ادبیات عربی» از حسین علی محفوظ و مقاله‌ی «مضمون‌گیری سعدی از شاعران عرب» از جعفر مؤید شیرازی (رضی و سعادت‌نی، ۱۳۸۵: ۵۷).

یکی از وجوه مهم تأثیرپذیری سعدی از ادبیات عربی تأثیر از شعر متنبی است. در زمینه‌ی مقایسه‌ی تطبیقی اشعار سعدی و متنبی حسین علی محفوظ در کتاب «متنبی و سعدی و مآخذ مضامین سعدی در ادبیات عربی» به بررسی مضمون‌گیری سعدی از ادبیات عربی پرداخته است (محفوظ، ۱۳۷۷). امل ابراهیم در بخشی از کتابش به نام «الأثر العربی فی ادب سعدی الشیرازی» به بررسی تطبیقی شعر سعدی و متنبی پرداخته است. او در این بخش به صورت کاملاً گذرا به مقایسه‌ی برخی مضامین مدایح سعدی و متنبی پرداخته است (ابراهیم، ۲۰۰۰: ۳۳۳-۳۳۷). امیر محمود انوار در مقاله‌ی «مقایسه‌ی افکار متنبی و سعدی» به مقایسه‌ی افکار و اندیشه‌های این دو شاعر پرداخته است (انوار، ۱۳۶۴: ۳۴۷ - ۴۰۳). مهدی محقق در مقاله‌ی «میزان تأثیر سعدی از متنبی» به نقد برخی دیدگاه‌های رایج درباره‌ی مضمون‌گیری سعدی از متنبی پرداخته است و نشان داده که برخی مضامین مأخوذ سعدی که محققان آن را متعلق به متنبی دانسته‌اند، پیش از متنبی نیز به کار گرفته شده است (محقق، ۱۳۶۴: ج ۳، ۱۷۷ - ۱۸۴).

۱-۱-۲- هدف‌ها و پرسش‌های پژوهش

هدف پژوهش حاضر، بررسی وجوه اشتراک و افتراق سبکی مدایح متنبی و سعدی است. شعر فارسی نه تنها از لحاظ عروض و قافیه، از نظر موضوع نیز تا اندازه‌ای از شعر عربی متأثر است. با وجود این، شاعران برجسته و صاحب سبک ادبیات فارسی، خود ابداعات متعددی در این زمینه داشته‌اند که شعر فارسی را از نظر ساختاری و معنایی از شعر عربی جدا می‌کند.

ما می‌خواهیم بدانیم که هنرآفرینی متنبی و سعدی در مدح چگونه است؟ خصوصیات مهم ادبی مدایح متنبی و سعدی در چیست؟ در سرودن مدایح شان، هر کدام تا چه میزانی سود و منفعت مادی را در نظر داشته‌اند؟ صبغهی دنیا داری، مذهبی و دینی در شعر کدام یک از دو شاعر بیش‌تر است؟

با توجه به این که رثا نیز نوعی مدح محسوب می‌شود، در این پژوهش مرثی متنبی و سعدی نیز به نحو مقتضی بررسی شده است. انتظار می‌رود نتیجه‌ی این پژوهش در فهم بهتر مدیحه سرایی و سبک آن در شعر متنبی و سعدی مؤثر باشد؛ وجوه اشتراک و افتراق مدایح این دو شاعر را به نمایش بگذارد و نیز زمینه‌ی شناخت و تعمیق مطالعات میان‌رشته‌ای و تعامل فرهنگی بیش‌تر را در راستای ادبیات تطبیقی فراهم آورد. براساس هدف‌های یاد شده، پرسش‌های زیر مطرح شده است:

۱- ساختار ادبی مدایح و مرثی این دو شاعر چگونه است؟

۲- مدایح و مرثی این دو شاعر تا چه اندازه از صداقت و خلوص نیت برخوردار است؟

۳- کدام زمینه‌های اعتقادی، سیاسی و اجتماعی در ساخته و پرداخته شدن مدایح و مرثی متنبی و سعدی مؤثر بوده‌اند؟

۱-۱-۳- اهمیت پژوهش

متنبی و سعدی هر کدام از شعرای طراز اول فرهنگ و زبان خود هستند. متنبی از شاعران دوران ساز ادبیات عربی است که نه تنها در روزگار خود تا دوران معاصر نیز هم‌چنان محور توجه شعرا و پژوهشگران بوده است. سعدی نیز در زمره‌ی چند شاعر پایه بلند ادبیات فارسی قرار دارد و شعر و نثر او در کنار جایگاه ادبی ممتازش، از پایه‌های مستحکم زبان فارسی است؛ به طوری که زبان فارسی معیار رانی تا حد زیادی از شعر و نثر سعدی متأثر دانسته‌اند. مطالعات محققان نشان داده است که برخی مضامین شعر سعدی از مضامین شعر متنبی برگرفته بوده است. بررسی تطبیقی شعر متنبی و سعدی یکی از عرصه‌های مهم ادبیات تطبیقی در ادبیات عربی و فارسی است. بخشی از شعر این دو شاعر، به ویژه متنبی شامل مدحیات است. بررسی و مقایسه‌ی مدحیات متنبی و سعدی و نشان دادن ساختار مدحیات دو شاعر، وجوه بلاغی آن‌ها و بررسی جامعه شناختی مدحیات آن‌ها و به دست دادن زمینه‌های فردی و اجتماعی مدایح این دو شاعر گام مهمی در شناخت هر چه بهتر شعر، اندیشه و

روزگار متنبی و سعدی است. نتایج این پژوهش از یک سو، روش کار این دو شاعر را در زمینه ی مدح و نیز نوع نگرش شان را به مدح و ممدوح نشان می دهد و از سوی دیگر، ابعاد مهمی را از اندیشه ی دو شاعر در خلال مدحیات شان نشان می دهد.

۱-۴-۱- روش پژوهش

این پژوهش به روش تحلیل محتوا و کتابخانه ای انجام گرفته است و شیوه های جمع آوری اطلاعات به صورت فیش برداری است.

۱-۲- ادبیات تطبیقی

یکی از پژوهش های نوین معاصر که مدّت زیادی از تولّد آن نمی گذرد، پژوهش های تطبیقی است. پژوهش های تطبیقی به جنبه ای فراوانی از دانش و مسایل بشری می پردازد. یکی از این جنبه ها، عرصه ی ادبیات است که زمینه را برای گسترش تحقیقات جدید در عرصه ی ادبیات فراهم کرده است. امروزه، ادبیات تطبیقی به عنوان یکی از علوم ادبی معاصر از ارزش و مقام والایی برخوردار است. موضوع تحقیق در این علم عبارت است از: پژوهش در موارد تلاقی ادبیات در زبان های مختلف، یافتن پیوندهای پیچیده و متعدد ادب در گذشته و حال، و به طور کلی ارائه ی نقشی که پیوندهای تاریخی در تأثیر و تأثر داشته است؛ چه از جنبه های اصول فنی در انواع مکاتب ادبی و چه از دیدگاه جریان های فکری (غنیمی هلال، ۱۳۷۳: ۳۲).

با توجه به تعریفی که غنیمی هلال از ادبیات تطبیقی ارائه داده است، در می یابیم که پژوهش های ادبیات تطبیقی به روابط تاریخی میان ادبای ملت های مختلف و تأثیرپذیری یک یا چند ملت از ادبیات یک ملت دیگر می پردازد. در واقع، در سایه ی پژوهش های ادبیات تطبیقی است که می توان انعکاس آثار ادیب یا ادبای یک ملت را در آثار ادبای ملت های مختلف مشاهده کرد؛ بنابراین، برقرار کردن مقایسه ی ادبی میان نویسندگان و ادیبان جهان بدون وجود علایق و پیوندهای تاریخی میان آن ها از مقوله ی ادبیات تطبیقی خارج است؛ زیرا مقایسه در شرایطی امکان پذیر است که زمینه ی اثرپذیری و اثرگذاری فراهم باشد (همان، ۳۵). برخی معتقدند که ادبیات تطبیقی شاخه ای از نقد ادبی است که از روابط ملل مختلف و تأثیر ادبیات ملتی بر ادبیات ملت دیگر سخن می گوید (بزرگ چم ی، ۱۳۸۷: ۱۴۲). مسئله ای که در پژوهش های تطبیقی بسیار اهمیّت دارد و در واقع شرط اصلی انجام این پژوهش هاست، اختلاف زبان - هاست. مرز میان ادبیات یک کشور با ادبیات دیگر کشورها زبان است (ندا، ۱۳۸۷: ۲۶) بنابراین، مقایسه ی میان دو ادیب عرب زبان مانند مقایسه ی بین ابوتّمّام و بحتری و یا دو ادیب فارس زبان هم چون مقایسه ی بین حافظ و سعدی در حیطه ی ادبیات تطبیقی نمی گنجد.

بنابر مقدمات گفته شده، هر گونه مقایسه ی ادبی در چارچوب ادبیات بومی و میان ادیبان یک ملت هم زبان از حوزه ی تحقیقات ادبیات تطبیقی خارج است. هدف اصلی در ادبیات تطبیقی و در کل، مسی و لیت مطالعات

تطبیقی در حوزه‌ی ادبیات آن است که تأثیرپذیری و اثرگذاری ادبیات یک ملت یا تأثیرپذیری یک ادیب از یک ملت و یا اثرگذاری یک ادیب بر ادبیات و ادبای سایر ملل که از نظر زبان و فرهنگ با هم تفاوت دارند ، بررسی شود. میزان این تأثیرگذاری و تأثیرپذیری و علل و زمینه‌های آن از- دیگر مواردی است که در حوزه‌ی ادبیات تطبیقی مورد توجه قرار می‌گیرد.

بحث روابط و پیوندهای تاریخی از دیگر موارد مهم در انجام پژوهش‌های تطبیقی است؛ بدون اثبات رابطه‌ی تاریخی میان ادبای ملت‌های مختلف نمی‌توان به پژوهش تطبیقی دست زد(همان، ۳۱). البته این سخن بدان معنی نیست که باید میان ادیبان، رابطه‌ی شخصی حکم فرما باشد؛ کافی است که ثابت شود اندیشه‌ی ای از محیطی به محیط دیگر رفته، ادبا از آن تقلید کرده یا متأثر شده باشند(همان).

موضوعی که محققان و پژوهشگران ادبیات تطبیقی باید مد نظر داشته باشد، این است که در ادب تطبیقی آن چه مورد نظر است، نفس اثر ادبی نیست بلکه تحقیق در کیفیت تجلی و انعکاسی است که اثر ادبی یک ملت در ادب ملتی دیگر پیدا می‌کند (زرین کوب، ۱۳۸۲: ج ۱، ۱۲۵). گاهی اثر یک ادیب با- اثر ادیبی از ملتی دیگر به صورت اتفافی شباهت دارد، بدون آن که ارتباط و پیوندی تاریخی میان آنان بوده، یا تأثیر و تأثری در کار بوده باشد. بنابراین، صرف تشابه میان متون ادبی و یا هر موضوعی که در - ارتباط با ادبیات و نقد ادبی باشد، بدون توجه به پیوندهای زاینده‌گی و اثرگیری و اثرپذیری، نباید باعث شود که اثری را در موضوع ادبیات تطبیقی بگنجانیم (غنیمی هلال، ۱۳۷۳: ۳۶). چه بسا که این تشابه و همانندی ناشی از تشابه افکار و احساسات و یا تشابه شرایط فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی باشد؛ نه ناشی از تأثیرپذیری و اثرگذاری.

گاه انتقال از ادبیات ملتی به ملت یا ملل دیگر در حوزه‌ی اندیشه‌ها و احساسات نیست، تکیه گاهی در- حوزه‌ی واژه‌ها و موضوعات است و زمانی در تصاویر و قالب‌های مختلف بیانی چون قصیده، قطعه، رباعی و مثنوی، و یا انواع ادبیات هم‌چون قصه، نمایش نامه و مقاله خودنمایی می‌کند (ندا، ۱۳۸۷: ۲۶).

درباره‌ی پیشینه و پیدایش دانش ادبیات تطبیقی، باید گفت که این اصطلاح نخستین بار در اروپا به - وسیله‌ی ویلمن (Villemain) فرانسوی در سال ۱۸۲۷م مطرح شد (خطیب، ۱۹۹۹: ۹۱). سپس، سنت بوو (Sainte Beuve) دیگر منتقد مشهور فرانسوی آن را رواج داد اما این ادب تطبیقی که ویلمن و سنت بوو از آن سخن می‌گفتند، شیوه و روش علمی مشخصی نداشت و در واقع، فقط نوعی مقایسه بین شاعران کشورهای مختلف بود (زرین کوب، ۱۳۸۲: ج ۱، ۱۲۵). ویلمن و سنت بوو در مقایسه‌ای که میان شاعران کشورهای مختلف انجام دادند، به روابط و پیوندهای تاریخی و تأثیر و تأثرات میان آنان توجه نکردند . در ادبیات معاصر عرب، فخری ابوسعود نخستین کسی بود که به ادبیات تطبیقی اهتمام ورزید اما او نیز روابط تاریخی را در پژوهش‌های خویش نادیده گرفت (نجم، ۱۹۸۵: ۶۰).

۱-۲-۱- اهمیت پژوهش‌های تطبیقی

امروزه پژوهش‌های تطبیقی در عرصه‌ی جهانی جایگاه و ارزش خاصی یافته است. پژوهش‌های تطبیقی در حوزه‌ی ادبیات، زمینه‌ی آشنایی با ادبیات دیگر ملل جهان و افکار و اندیشه‌ها و اسلوب ادبای آنان را فراهم می‌سازد. چه بسا این آشنایی به گسترش افق دید و اصلاح فکر و اندیشه منجر شود. کاهش تعصب بی‌مورد نسبت به زبان و ادبیات ملی و توجه به نفس ادبیات و ارتباط ادبی میان ملت‌ها از دیگر پیامدهای مثبت ادبیات تطبیقی در فهم و مطالعه‌ی متون ادبی است. از طرف دیگر، ادبیات تطبیقی توانایی و مهارت ویژه‌ای در اختیار پژوهشگر می‌نهد تا بتواند هر آن‌چه را که اصیل و بومی است از اندیشه و فرهنگ بیگانه باز شناسد (ندا، ۱۹۹۹: ۳۳). در نتیجه، می‌تواند انعکاس آثار یک ادیب را در ادیب دیگر باز شناسد و گرایش‌های پنهان و ناپیدا را تشخیص دهد (همان).

از دیگر دستاوردهای مهم پژوهش‌های تطبیقی آن است که محقق به شناخت علل و اسباب واقعی تحولات ادبی دست می‌یابد و آن محدودیتی را که به دلیل تنگ‌نظری در تحقیق ادب قومی و ملی حاصل می‌شود و او را از ادراک دقیق محروم می‌کند، تا حدی رفع می‌کند و از بین می‌برد (زرین کوب، ۱۳۸۲: ج ۱، ۱۲۷). از طرف دیگر، پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، کانال آشنایی ادیبان یک ملت با آثار ادبای دیگر ملت‌هاست و از این طریق می‌تواند به اسرار موفقیت و محبوبیت برخی از آنان پی ببرد و برای غنی‌سازی و اعتلای ادبیات ملی خود بکوشد. شناخت ابزارهای برقراری ارتباط و پیوند دوستانه با دیگر ملل جهان از دیگر نتایج پژوهش‌های ادبیات تطبیقی است؛ زیرا در پی این پژوهش‌های ادبی است که آثار ادبی یک ملت به دیگر ملت‌ها معرفی می‌شود و موارد تأثیرپذیری و اثرگذاری موجود میان آن‌ها شناخته و کشف می‌شود و این خود به نزدیکی ملت‌ها به هم کمک می‌کند.

۱-۲-۲- ابزارهای پژوهش

در باره‌ی ادبیات تطبیقی، اشاره کردیم که شرط مقایسه‌ی تطبیقی میان دو اثر ادبی، اختلاف زبان ادبای آن آثار است. بنابراین، پژوهشگر ادبیات تطبیقی برای انجام تحقیق خود باید حداقل با چند زبان گوناگون آشنایی داشته باشد تا بتواند آثار ادبی ملل مختلف را به خوبی بررسی کند و به موارد تأثیرپذیری و اثرگذاری آن‌ها پی ببرد.

جدای از تأثیرپذیری یک ادیب از اندیشه و افکار ادیبی دیگر، گاه یک حادثه‌ی تاریخی یا یک پدیده‌ی اجتماعی که در میان ملتی رخ می‌دهد در ملل سایر ملل انعکاس یافته، بر ادبیات و آثار ادبای ملل مختلف تأثیر می‌گذارد، پژوهش در این زمینه نیز در حوزه‌ی پژوهش‌های تطبیقی قرار می‌گیرد؛ به - عنوان مثال، حادثه‌ی تاریخی شهادت امام حسین (ع) و حادثه‌ی کربلا در کوفه در سرزمین عراق روی داد اما رد پا و آثار این واقعه‌ی

معروف تاریخی را علاوه بر ادبیات عربی، می‌توان در ادبیات فارسی و ترکی نیز یافت، و یا واقعه‌ی سقوط بغداد که علاوه بر تأثیرگذاری در آثار ادبای عرب زبان، در آثار ادبای فارسی نیز انعکاسی یافته است. ماجرای آنتونیو و کلئوپاترا نیز جزو همین حوادث تاریخی است که در آثار ادبای ملل مختلف نمود یافته است. بنابراین، همان‌طور که طه ندا نیز بدان پرداخته، یکی از ابزارهای اصلی برای پژوهشگر ادبیات تطبیقی، تاریخ پژوهی است یعنی پژوهشگر باید اطلاعات تاریخی فراوانی داشته باشد (ندا، ۱۹۹۹: ۳۷).

فصل دوم

مدیحه‌های متنبی و سعدی

۱-۲- متنبی

یکی از شخصیت‌های شگفتی که تاریخ ادبیات عرب به خود دیده، متنبی است. نام او احمد بن الحسین بن عبدالجبار الجعفی و به روایتی احمد بن حسین بن حسن بن عبدالصمد الجعفی است. او در منطقه‌ی کوفه در شهر کوفه در سال ۹۱۵ م/۳۰۳ ه. ق متولد شد (فاخوری، ۱۹۸۶: ۷۸۶). پدرش سقا بود. متنبی همواره از ذکر نسب و قبیله‌اش خودداری می‌کرد و به جای آن به خود و کارهای بزرگ و افتخاراتش می‌بالید:

لَا بِقَوْمِي شَرُّتُ بَلْ شَرُّتُ بِي، وَبِنَفْسِي فَخَرْتُ لَا بِجُدُودٍ (متنبی، ۲۰۰۸: ۱/۳۲۷)

ترجمه: من به وسیله‌ی قوم و قبیله‌ام به بزرگی دست نیافتم بلکه آن‌ها به وسیله‌ی من به بزرگی رسیده‌اند؛ من به خودم افتخار می‌کنم؛ نه به اجدادم.

او از میان تمامی اقوام و اجدادش تنها از مادر بزرگ مادری اش یاد کرده است. متنبی در کوفه به مدرسه‌ی علویان می‌رفت. به احتمال زیاد خانواده‌ی او از شیعیان علوی بوده است (حسین، ۱۹۹۱: ۴۰). متنبی در مدرسه‌ی علویان خواندن و نوشتن و قرائت کل یا بخشی از قرآن و هم چنین اصول و فروع دین مطابق مذهب علوی و شعر و بخش‌هایی از علوم لغت و ادب را به صورت کلّی آموخت (همان). این مدرسه تأثیر زیادی بر تفکر و دیدگاه و روحیات متنبی گذاشت و به عقاید او سمت و سوی خاصی داد.

در سال ۹۲۵ م/۳۱۳ ه. ق قرمطیان بر کوفه استیلا یافتند. متنبی و خانواده‌اش ناچار به ترک کوفه شدند و به صحرای السّماوه - منطقه‌ای در اطراف کوفه - گریختند (فاخوری، ۱۹۸۶: ۷۸۷). متنبی در آن جا هم - نشین اعراب بادیه‌نشین شد و عربی فصیح را از آنان آموخت. بعد از فرو نشستن فتنه‌ی قرمطیان در کوفه، متنبی به کوفه بازگشت و به ابوالفضل کوفی یکی از پیروان مذهب قرمطی پیوست و مبادی این مذهب را نزد او فراگرفت (همان). از این جا بود که متنبی تحت تأثیر این آموزه‌ها گرایش قرمطی پیدا کرد.

متنبی در هجده سالگی عراق را ترک کرد و در جست و جوی جاه و مقام و نیز محقق ساختن برخی از اهداف اسماعیلیان و قرمطیان رهسپار شام شد (همان: ۷۸۷). سرزمین شام در آن زمان محلّ درگ‌یری‌های جدیدی بود. حاکم اخشیدی در شام حکومت می‌کرد، تا این که سیف الدّوله حمدانی در سال ۹۴۴ م/۳۳۲ ه. ق بر حلب استیلا یافت و اخشیدی‌ها در دمشق باقی ماندند (همان). ضعف حکومت مرکزی بغداد و خلفای عبّاسی، رواج هرج و مرج در دستگاه خلافت و سرزمین‌های مختلف از جمله دمشق و حلب، متنبی را بر آن داشت تا به